

Pocta Václavovi Menclovi. Zborník štúdií k otázkam interpretácie stredoeurópskeho umenia. Zostavili Dana Boruřová a Štefan Oriřko z katedry dejín výtvarného umenia FF UK Bratislava. Bratislava 2000, 221 strán.

Ako z názvu vyplýva, je zborník venovaný pamiatke profesora Václava Mencla, ktorý podstatnú časť svojich profesionálnych aktivít a práce spojil so Slovenskom. Obsahuje trinásť štúdií viazaných vždy nejakým spôsobom k jeho činnosti na Slovensku. V štúdií „Príbeh zakliatej vednej disciplíny. Seminár dejín umenia na bratislavskej univerzite“ venuje J. Bakoř pozornosť ťažkému vzniku a problémovému vývoju odboru dejín umenia na Filozofickej fakulte univerzity v Bratislave. O „Výsledkoch archeológie vo vzťahu k dielu a názorom Václava Mencla“ hovorí príspevok T. Štefanovičovej. Hodnotí plodnú Menclovu spoluprácu pri viacerých archeologických výskumoch a jeho podiel na vzniku pamiatkovej ochrany archeologických nehnuteľných pamiatok a dopňa celkový obraz novými nálezmi. Štúdia T. Rodzinskej-Chorazy „Veľkomoravská trikoncha na Devíne: medzi antikou a stredovekom“ sa venuje interpretácii a teoretickému hodnoteniu definitívne odkrytého kostola na hrade Devín. Východnú časť stavby interpretuje ako kaplnku, kým o západnej predpokladá, že mala svetskú funkciu. Š. Oriřko v príspevku „Poznámky k románskemu reliéfemu torzu z Nítry (tzv. Torzo s donátorom)“ uvádza prehľad názorov na interpretáciu známej plastiky a zaoberá sa jej rozborom, v ktorom sa prikláňa k jej zaradeniu do 13. stor. Príspevok T. Weclawowicza „Stavali stavitelia z cisterciánskej dielne do Sedleca katedrálu na Waweli po roku 1320?“ prináša nové archeologické objavy z Krakova, ktoré podporujú a doplňujú pôvodnú tézu V. Mencla o závislosti krakovskej stavby na Sedleci. „Znovu odkryté gotické fresky v Keszthely“ z pera M. Prokopp prezentujú veľmi významnú kultúru nástennej maľby v závere 14. storočia v oblasti Zadunajska a sú dokladom vyspelého umenia na kráľovských dvoroch Anjouovcov. Otázke vývoja gotickej architektúry je venovaná štúdia K. Kahouna „Transformácia, rustikalizácia alebo akcelerácia slohu? (K možnostiam interpretácií gotickej architektúry Slovenska)“. Autor v nej poukazuje na variabilnosť gotickej architektúry, čo zodpovedá aj veľkej členitosti územia, kde ju nemožno považovať len za pasívnu recepciu, ani za prejav rustikalizácie na východnom okraji európskej gotiky, ale za príklad pretvárania samotnej platformy slohového procesu. Príspevok H. Soukupovej „Kláster minoritů a klarisek v Českém Krumlově“ vychádza z prieskumu autorky, ktorá sa v ňom snaží objasniť, do akej miery bol stavebný program významného krumlovského kláštora ovplyvnený stavbou kláštora Aneřského v Prahe. Nadväzuje tým na pozornosť, ktorú úlohe kláštora v minulosti venoval V. Mencl. K odkazu V. Mencla sa vracia aj K. Beneřovská v štúdií „Petr Parlěř v interpretaci Václava Mencla“, ktorá prináša aj určité nové pohľady na problematiku P. Parlěřa, v závere však konštatuje, že Menclova analýza ostáva neprekonaná v schopnosti vidieť a odkryť logiku stavby a vedieť ju zrozumiteľne priblížiť čitateľovi. Štúdia E. Marosiho „Centralizujúce tendencie v architektúre Uhorska okolo roku 1400“ je venovaná do veľkej miery polemike s názormi V. Mencla, pričom však podotýka, že súčasný stav vedomostí vychádza z nových nálezov, ktoré Mencl nepoznal a preto bude potrebné k jeho názorom sa vrátiť a dopracovať stredoeurópske dejiny umenia. Architektúre južných Čiech v dobe Jagellonskej venuje príspevok J. Kuthan „Architektura rořmberského dominia v době Jagellonské“. Otázke previazanosti architektonického vývoja uhorského a malopoľského sa venuje štúdia M. Walczaka „Niekoľko úvah o architektúre neskorogotických meřtianskych kaplniek pri Mariánskom kostole v Krakowe“. Posledná štúdia M. Smolákovej „K renesančnej podobe Starého zámku v Banskej Štiavnici“ je venovaná prestavbe tohoto pôvodne románskeho objektu.

T. ŠTEFANOVIČOVÁ

Pavel Kouřil–Dalibor Prix–Martin Wihoda: Hradý českého Slezska. Vydal Archeologický ústav Akademie věd ČR Brno. Brno–Opava 2000.

V našť historicko-archeologické literatúre zabývajúc sa opevněnými sídlami zaujíma tato rozsáhlá publikace o 645 stranách formátu A4 zcela ojediněle postavení a to jak dokumentací jednotlivých hradních objektů v katalogové části, tak i na ni navazujícím výkladem o historickém vývoji moravské části českého Slezska. Publikace je rozdělena do pěti základních kapitol. V úvodní části podali autoři výklad o současném stavu a úkolech výzkumu. Největší část publikace zaujíma kapitola druhá, obsahující katalog 31 hradů.

Třetí kapitola nazvaná „Historické souvislosti“ se zabývá historickým vývojem českého Slezska v rámci čtyř politických útvarů, jaké představují Opavsko, Krnovsko, Jesenícko a Těšínsko. Čtvrtá kapitola hodnotí hmotnou kulturu a v páté podávají autoři obsáhlé zhodnocení vývoje osídlení ve spojení s funkcí jednotlivých opevněných sídel. V závěru knihy je uveden rodokmen opavských Přemyslovců a obsáhlý soupis pramenů a literatury. Zahraničím zájemcům zpřístupňuje obsah knihy anglické a německé resumé.

Sami autoři považují za základ své publikace katalogovou část. Ta obsahuje název hradu, jeho časové vřočení a začlenění do současné územně-správní organizace. Následují historické zprávy, které jsou seřazeny chronologicky od první zmínky o hradu zpravidla do konce 15. století. I když tyto písemné prameny osvětlují především osudy jednotlivých hradů, obsahují i řadu informací o politickém dění mimo území českého Slezska. Z uveřejněných pramenů bych zvláště upozornil na předávácí protokol hradu Kaltenštejnu z roku 1443. Je to jedinečný dokument o vybavení hradu, jeho stavebních úpravách a o služebnictvu.

Další dokument ze 14. století, patrně z 20. let, je formulářová sbírka města Opavy, která se váže k hradu Weisenštejnu. Obsahuje žalobu na Ulmana z Lidnavy, který oloupil, obral a povraždil důvěřivé lidi pana biskupa (pravděpodobně vřatislavského) a se svou kořistí i zajatci se vrátil na hrad Weisenštejn (str. 390–391, fotokopie sbírky na str. 450–451).

Podstatnou část u každého hradu tvoří popis hradního objektu a archeologické nálezy, z nichž ty nejdůležitější jsou kresebně vyobrazeny. Tyto nálezy jsou významným svědectvím nejen o vybavení hradních interiérů, ale i o úrovni řemeslné výroby v jednotlivých stoletích jeho existence. Důležitou součástí katalogu je kresebná dokumentace půdorysů hradních objektů a jejich rekonstrukce i v několika fázích vývoje. V této souvislosti se autoři zaměřili i na starší ikonografii a dokumentaci. Na závěr každé lokality je připojena příslušná literatura. V případě hradu Cvilína jsou uvedeny i novinové články uveřejněné ve třicátých letech v německém tisku.

Hodnotu současné dokumentace hradních objektů zvyšuje 49 barevných fotografií. Třetí kapitola jako celek podává podrobné dějiny českého Slezska od počátku slovanského osídlení do konce středověku. Ze slovanských kmenů to byli Holasici, jejichž území se stalo za knížete Svatopluka součástí Velké Moravy. Autoři uvádí slovanská hradiště bezprostředně spjatá s kmenem Holasiců: Víno, Hradec u Opavy, Ostrava-Koblov, Chotěbuz-Podhora. Další vývoj charakterizovali autoři jako období vzájemného soupeření mezi českým a polským státem, na jehož konci bylo připojení Holasicka k českému státu. K zabezpečení moravskoslezského pomezí došlo v průběhu 11. století výstavbou fortifikací v Opavě-Kylesovicích, Opavě-Jaktaři, Cvilíně a Holasicích.

Významné změny přineslo 13. století. Obdobně jako v celé střední Evropě i na Opavsku se promítly změny v sociální struktuře společnosti. V této souvislosti vyzdvihují autoři význam měst a upozorňují na město Bruntál, o němž soudí, že je to patrně první institucionální město na území přemyslovské monarchie. Kromě měst byly důležitou oporou zeměpanské správy královské hrady: Hradec u Opavy, Cvilín, Landek, Edelštejn, Freudenštejn, Luginland a Fulnek. Tyto zeměpanské hrady spolu s městy označili autoři jako relativně stabilní mocenskou základnu. Význam hradů a opevněných měst se ukázal jak při mongolském tažení roku 1241, tak zejména při polsko-ruském vpádu roku 1253.

K hospodářskému rozkvětu Opavska značným dílem přispělo podnikání v okolí Zlatých Hor, Bruntálu a Horního Benešova. Na rozkvětu opavské provincie se podílely také církevní instituce, z nichž autoři uvádějí velehradské cisterciáky, premonstráty z Hradiska u Olomouce, trebičské benediktiny a zejména olomoucké biskupství. V průběhu 13. století patřila církevním institucím asi třetina nemovitého majetku.

Šlechtické rody vlastnily s výjimkou Benešoviců většinou jen malé državy, na nichž zakládaly nové hrady.

Autoři si byli vědomi toho, že středověké dějiny českého Slezska se neobejdou bez sledování událostí na přilehlém území dnešního Polska, zejména vřatislavského biskupství a knížectví. Mezi oběma vznikl ve druhé polovině 13. století vleklý spor o někdejší otmuchovskou kastelánii. V chaosu let na konci 13. a začátku 14. století sledovali autoři počínání rodu Wüsthube, jehož členové sídlili na hradu Kolštejně v průběhu tří desetiletí rozvrátili správní strukturu v jižním dílu nízkého knížectví a podnikali loupeživé výpady do východních Čech i na severní Moravu. Protože Jan a Jindřich Wüsthube drancovali i církevní statky, nazval je vřatislavský kanovník Arnold z Protztau „syny Beliala“. (Pro vysvětlení mohli autoři aspoň v závorce uvést, že toto označení znamená „synové ďábla“.)

Významnou postavou v dějinách Opavska byl ve druhé polovině 13. a na začátku 14. století levoboček Přemysla Otakara II. Mikuláš. Pasáž zabývající se jeho působením nazvali autoři „vévoda bez vévodství“. Proměny opavské provincie ve vévodství se dočkal syn Mikuláš II. roku 1318. Autoři ho charakterizovali jako válečníka, diplomata a hospodáře. Mikuláš II. hrál důležitou roli v politickém dění Lucemburků a završení jeho úsilí o státoprávní poměr k zemím Koruny české bylo privilegium Karla IV. z roku 1348, v němž vévodství opavské bylo prohlášeno za zvláštní léno Koruny české.

Patrně náhlá smrt Mikuláše II. roku 1365 zapříčinila, že nezanechal závět o svém nástupci. Epizodu sporů o dědictví mezi syny Mikuláše II. Janem Mikulášem III. a nezletilými Václavem a Přemkem nazvali autoři jako konec starých časů, neboť rok 1377 znamenal rozdělení opavského knížectví mezi syny Mikuláše II.

Pozdní středověk Opavska charakterizovali autoři jako období krize a vzestupu v době předhusitské (úsilí Přemkovo o znovusjednocení Opavska). Po smrti Přemkové (1433) došlo opět k dělení Opavska, přestože se Přemek testamentem snažil tomu zabránit. Tak se objevují na scéně Opavska synové Jiřího

z Poděbrad Viktorin, Jindřich a Hynek. Následně boje mezi Jiřím z Poděbrad a uherským králem Matyášem Korvínem dolehly i na Opavsko a Těšínsko.

V samotné kapitole sledovali autoři osudy Krnovska pod nadvládou posledních Přemyslovců. K vydělení Krnovska došlo v r. 1377 při dělení Opavska.

Samostatně pojednání v rámci 3. kapitoly věnovali autoři Jesenicku a jeho hradům od konce 14. do sklonku 15. století a stejně tak i hradům na Těšínsku (hrady v Ostravě a Frýdku).

V kapitole hmotná kultura jsou vyhodnoceny nálezy jen z několika hradních objektů, zejména keramika a železné předměty. Společným znakem těchto archeologických pramenů je nedostatečná nebo zcela chybějící dokumentace jejich nálezových okolností. V případě keramických nálezu se jedná většinou o střepový materiál. Také počet nálezů je pro celkové hodnocení důležitý. Např. z hradu Přerovce je k dispozici jen 100 kusů, zatímco z hradu Luginslandu již 1 700, z Frendeštejnu 1 900 a z Vartnova přes 1 300 kusů. V nálezech je zastoupena také keramika červeně malovaná, která se omezuje na Jesenicko a Javornicko. Zcela chybí na Těšínsku. Její import je předpokládán ze slezských center nebo ze severních Čech.

Z keramické produkce jsou v nálezech zastoupeny také přesleny a kachle. Na hradech Cvilín, Frýdek a Vartnov byla i loštická keramika. V celkovém hodnocení keramiky postrádám nálezy z Hradce, které by umožnily sledovat vývoj keramiky v delším časovém úseku než je „rámcový pohled na keramiku užívanou ve 13.–15. století“ (str. 555).

Z železných předmětů byla věnována pozornost především těm předmětům, které jsou charakteristické pro hradní prostředí. Z výstroje jezdce to jsou ostruhy. Větší počet pochází z hradů Cvilína, Kaltenštejna a Přerovce. Zvláště hodnotnou kolekcí ostruh představují jejich nálezy z Přerovce datované do druhé poloviny 13. století s možností přesahu ještě do století 14.

Kromě ostruh jsou v nálezech zastoupeny třmeny. Pro jejich klasifikaci bylo použito práce W. Świetoslawskiego, který se zabýval nálezy třmenů v Polsku. Hodnoceno bylo 15 třmenů, které představují dva odlišné typy. Do 2. poloviny 13. až začátku 14. století jsou řazeny jednotlivé třmeny kruhového tvaru se širokým elipsovitým stupadlem. Druhou skupinu představují třmeny hruškovitého až vakovitého tvaru těla s oválným nebo obdélným stupadlem. Závěs tvoří buď jednoduchá příčka nebo složitější různě tvarovaná záštitá, časově se řadí do 14.–15. století.

Z výstroje koně jsou v nálezech uvidla, podkovy a různé přezky. Z militárií byly na slezských hradech nalezeny zbraně chladné (zachoval se jen boční záštitový trn), úderné (skupina seker, palcát z hradu Vartnova) a dřevcové (štíhlá šídlovitá kopí a železné kování berana z hradu Vartnova). Nálezy šipek (téměř 500 kusů) souvisí s mechanickými střelnými zbraněmi. Zastoupeny jsou jak šipky s trnem, tak s tulejí (ty převládají). Nálezy kamenných, výjimečně i železných koulí by svědčily o využití méně lehkých obléhacích strojů.

Z palných zbraní je zastoupena tzv. píšťala z hradu Rychleby. Nálezy olovených projektilů z hradů Cvilína a Vartnova svědčí o užívání ručnic a hákovnic.

Ze zbroje plátové se zachovaly z několika hradů destičky. Řemeslnické nářadí je zastoupeno několika hornickými železky a z kovářské dílny na předhradí Luginslandu pochází kovadlina.

Z vybavení domácnosti je zajímavý nálezy železného kolíkového rožně. Mezi železnými předměty je i několik srpů. V přehledném hodnocení železných předmětů chybí klíče a nože. Několik drobných předmětů (přezky, bronzová nákončí opasku, mosazný zámeček, mistička) bylo vyrobeno z barevných kovů.

Předměty z kosti (píšťalky, hřebeny, obložení střenky nože) jsou vzácné. K pozoruhodným nálezům patří kostěný kolíček z hudebního nástroje.

Kromě okenních terčíků z hradu Fürstenwalde překvapuje absence výrobků ze skla.

V závěrečném hodnocení je zdůrazněn význam kolonizace jak pro stabilizaci osídlení, tak i pro vznik fortifikací. Středověký hrad je autory chápán jako organická součást celkového stavu a vývoje středověké společnosti, navazující na fortifikace doby hradištní. Od 13. století plnily hrady funkci obrannou a správní. Staviteli hradů byli panovníci, zejména Přemysl Otakar II., markrabě moravský (tzv. zeměpánské hrady), vévoda těšínský a vévoda opavský, šlechta a v menší míře církevní instituce. Hrady vrcholného středověku plnily funkci sídelně-rezidenční, politicko-vojenskou a hospodářsko-administrativní.

Ve vývoji hradů na území českého Slezska rozlišují autoři čtyři časové horizonty.

Do 1. časově nejstaršího horizontu patří Hradec u Opavy, Cvilín a dnes na polském území Těšín. Hradec u Opavy se vyvíjel z mladohradištního objektu.

Do 2. horizontu – zhruba do 3. čtvrtiny 13. století zařadili autoři osm hradů: Edelštejn, Freudenštejn, Luginsland, Landek (jeho předchůdcem bylo slovanské hradisko), Medlice, Fulštejn, Heraldice a Přerovec. Zakladatelem Freudenštejna, Luginslandu a Landeku byl Přemysl Otakar II., zakladatelem Medlic byl leník biskupa Bruna, Fulštejn, Heraldice a Přerovec byly hrady založené šlechtou.

Do 3. horizontu (časově se jedná o 3. třetinu 13. a přelom 13. a 14. století) řadí autoři 11 hradů: Fulnek, Slezsko Ostrava, Weisenštejn, Rabenštejn, Quingburg, Leuchtenštejn, Koberštejn, Kaltenštejn, Frýdberk, Javorník a Rychleby. Mezi zakladateli převládá šlechta. Hrady Weisenštejn, Rabenštejn a Quingburg, chránící Jesenickou stezku založil král resp. markrabě. Tyto hrady pak v důsledku poklesu významu Jesenické stezky ve 14. století zanikly. Zeměpánské založení je asi i Fulnek. Do sféry šlechtických hradů řadí autoři fortifikaci ve Štítně.

Do 4. horizontu – do 1. poloviny 14. století bylo zařazeno pět hradů: Fürstenwalde, Pustý zámek,

zábor, Vartnov a Vikštejn. Stavebníkem Fürstenwaldu byl opavský vévoda Mikuláš II. Hrad zanikl na konci 15. století v důsledku česko-uherských válek. Vartnov a Vikštejn patří patrně k hradům s tzv. plášťovou zdí.

Samostatnou skupinu představují městské hrady ve Frýdku, Opavě, Krnově a Bruntále.

V dalším hodnocení hradních lokalit věnovali autoři pozornost výběru místa, obrannému systému a vlastním stavbě objektu. Kriticky se vyjadřují k čistě typologickému třídění hradních objektů, které nelze automaticky přejímat bez znalosti místních poměrů. Další ztěžující okolností je skutečnost, že většina hradů leží v ruinách. Také archeologický výzkum řady objektů nebyl proveden, takže pokus o jejich klasifikaci označují autoři za pravděpodobný.

Z hlediska půdorysných schématů rozlišují autoři bergfritové a tzv. palácové dispozice. Hrady bergfritového typu jsou vyznačeny na mapě (obr. 327) a jejich dominanta – válcová věž, bergfrit – je znázorněna na srovnávací tabulce (obr. 328). Na tabulce vyniká půdorys válcové věže hradu Cvilina, který patří svým průměrem 14 m k největším.

U palácové dispozice chybí klasická věž. Jedná se o patrové budovy nejčastěji obdélníkovitého půdorysu. Jejich rozmístění na území českého Slezska znázorňuje mapa (obr. 329).

Skupinu fortifikací označují autoři jako kolonizační provizoria. Nejedná se o kritérium typologické, ale funkční. Definují ho jako otevřený prozatímního, neustáleného charakteru v nově kolonizovaných územích. Obranný systém těchto fortifikací tvořily okrouhlý příkop s valem a silná obvodová hradba. Věž jako obranný prvek v těchto provizoriích chyběl. Vnitřní zástavbu bez archeologického výzkumu nelze blíže charakterizovat.

V hodnocení hradních objektů se autoři zmiňují o technice zdění, sřešní krytině a architektonických článcích. Důležitou roli pro provoz hradních objektů hrála komunikace a to jak v hradním areálu, tak i z hlediska vnějšího přístupu, dále pak voda. Tu zajišťovaly studny a cisterny.

O vybavení hradních interiérů svědčí archeologické nálezy a již zmíněný předávací protokol hradu Kaltenštejnu.

Autoři věnovali pozornost také názvům hradů a dospěli k názoru, že české názvy se vyskytují v tradičním sídelním území, zatímco v kolonizovaných oblastech převládají jména německá. Historickému vývoji odpovídá i terminologie v písemných pramenech, která je latinská a to castrum, castrum lapideum. Od 14. století se objevuje termín Haus, ojediněle Haupthaus nebo Feste.

Po rozboru jednotlivých kapitol převážně po stránce obsahové přistupují s určitými rozpaky k celkovému hodnocení tak rozsáhlého díla. S rozpaky proto, že nelze postihnout a slovy vyjádřit dění, na jehož konci je hotové dílo. Jen těžko si dokáže běžný čtenář představit, kolik času představují jednotlivá dílčí témata, z nichž se skládá posuzovaná práce. Jedná se o náročnou heuristiku písemných pramenů, samostatnou kapitolu představují archeologické prameny, které jsou výsledkem velmi náročné práce v terénu, laboratorního zpracování, kresebné dokumentace a v jejich konečném vyhodnocení. Kolik bylo třeba prostudovat jak naší tak i zahraniční literatury (poznámky představují 1 380 citací) a veškeré dokumentace nashromážděné předchozími generacemi badatelů, vyplývá i ze seznamu soupisu pramenů a literatury. Názor autorů že „při hodnocení slezských fortifikací dosáhli jakéhosi pomyslného maxima, odpovídajícího současnému stavu našich vědomostí“ zasluhuje plného souhlasu. Vzhledem k tomu, že na tvorbě publikace se podíleli tři autoři, postrádám označení, na kterých částech publikace jednotliví autoři pracovali.

K hodnotě publikace přispěl grafickou úpravou P. Tesař.

VLADIMÍR NEKUDA

Siedlungsforschung. Archäologie – Geschichte – Geographie. Band 17, 1999, 504 stran, Bonn.

Sborník obsahuje příspěvky, které byly předneseny na 25. konferenci Pracovní skupiny pro výzkum vývoje osídlení ve střední Evropě, konané ve dnech 23.–26. září 1998 v Giessenu. Autor úvodního článku „Strukturen und Wandlungen des Dorfes in Altsiedellandschaften“ (str. 9–27), *W. Rösener* se zaměřil na hlavní téma konference, kterým bylo sledování vývoje vesnic na staré kulturní půdě v předindustriálním období. Jako příklad uvedl tři vesnice na území jihozápadního Německa: Schleiheim, Unterhalau a Bohlingen. Základní změny ve sledovaných vesnicích se odehrály v období 11.–13. století a to jak ve struktuře osídlení tak v hospodaření a společenském postavení v rámci panství. V té době došlo k vytvoření trojpolního systému, k nárůstu obyvatel a k rozvoji zemědělství. Ve stejném období se utvářela vesnická samospráva prostřednictvím fojtství.

J. R. Haversath se zabýval problematikou venkovských sídlišť na staré kulturní půdě Hessenska od římského období do 9. století (Ländliche Siedlungen in hessischen Altsiedelräumen, str. 29–45).

S archeologickými výzkumy středověkých sídlišť na území Wetterau v letech 1993–1997 seznamuje *M. Austermann* (Archäologische Forschungen zu den mittelalterlichen Siedlung in der Wetterau, s. 47–64). Z archeologicky zkoumaných raně středověkých sídlišť je publikována část půdorysu sídliště Arnsburg 17 (villa Arnsburg), pro něž jsou charakteristické jednoprostorové zemnice a pece na volném prostranství (str. 57, obr. 5).